

**TEKENINGEN EN GEDICHTEN
ALS EXPRESSIE VAN
EEN SINGULIERE LOGICA
VAN HET SUBJECT**

TEN GELEIDE

In de setting van een psychiatrisch ziekenhuis in de omgeving van Gent hou ik elke donderdag een atelier met een groep van een tiental mensen. Het betreft personen met een mentale beperking en geestelijke gezondheidsproblemen die residentieel opgenomen zijn en voor behandeling leven en verblijven op de afdeling. We maken sinds begin vorig jaar elke week tekeningen en een gedicht. We laten ons daarbij leiden door het aan de freudiaans-lacaniaanse psychoanalyse ontleende principe van de vrije associatie. In dit boek heb ik een ruim deel van de tekeningen en gedichten samengebracht.

Een tekenopdracht kan zijn 'teken de liefde', en omhelst dus een vraag die niet direct te beantwoorden is en waarvoor een omweg nodig is die loopt via het vrij associëren op het woord 'liefde'.

Wat roept, wat evoceert dit woord?

Aan wat laat deze betekenaar denken?

(Betekenaars zijn bij Lacan basiselementen van de taal die onderling verschil maken. Ze

drukken geen voorafgaande betekenis uit maar produceren betekenis al naargelang de context.) Wat dan binnenvalt is aanleiding tot de tekeningen. Dit wat ons binnenvalt is bij elkeen – op basis van een eigen subjectieve te belopen levensgeschiedenis – heel verschillend. In dat verschil verschijnt juist de unieke articulatie van iets van een eigen subjectiviteit bij elk van ons. Zo ook de werkwijze met de gedichten die ontstaan uit een gezamenlijke arbeid. Ik laat een eerste versregel verschijnen via de vrije associatie en geef die uit handen aan het gezelschap, dat vervolgens via nieuwe vrije associaties tot allerlei opmerkingen, woorden, betekenaars, soms uitroepen komt.

Op die manier wordt een collectief gedicht gebricoleerd. Enerzijds maak ik deel uit van het gezelschap dat vrij associeert en betekenaars produceert (voorbeelden zijn: 'helikopter', 'bivakmuts', 'sterren',...) waarbij we elkaar geestdriftig inspireren. Anderzijds zie ik ook actief toe op het gebeuren vanuit een positie die er buiten valt. Het effect op

ons is vaak hilariteit, levendigheid, humor en sociale band, op het lichaam zo af te lezen. De éclairs die met regelmaat bij de bakker worden afgehaald botsen nooit op een gebrek aan zin. Elk van ons is getekend door een heel eigen singuliere logica die ons in denken, voelen en handelen heel subject-specifiek oriënteert.

Ik zal in deze ten geleide iets zeggen over de notie van singulariteit en de moeilijkheid daarmee in de geestelijke gezondheidszorg en in de psychiatrie in het bijzonder. Ik zal ook de opgenomen tekeningen en gedichten situeren als symbolische uitdrukkingen van de logica van het subject zoals die in zijn singulariteit kan begrepen worden. In het kijken en lezen is het niet de bedoeling de betekenissen te willen zien en het voorgestelde werk te analyseren. De betekenis sluit de mogelijkheid om iets van het subject te laten verschijnen omdat ze fungeert als imaginair antwoord dat het tekort steeds wil opheffen. Weten is niet waar we op uit zijn maar wel telkens de signatuur zelf te laten spreken als een ontmoeting met het subject. Singulariteit verwijst in het algemeen naar een

ongewoonheid, iets waar de gangbare regels of wetten niet meer geldig zijn. Singulariteit erkent de subjectiviteit en haar logica waar een objectiverende wetenschap in de onmogelijkheid is om de subjectiviteit, te begrijpen als datgene wat aan het algemene ontsnapt, te erkennen. Singulariteit verwijst naar datgene wat ons het meest eigen is (singulier) en onze logica als subject omvat, zoals daar geen twee dezelfde exemplaren van te vinden zijn. Abe Geldhof (2018, p. 153-161) spreekt over de ontmenselijkende 'verdinging' wanneer de singuliere logica van het subject wordt geobjectiveerd en gekwantificeerd tot objectieve (zelf-)kennis. We denken hierbij o.a. aan de praktijk van het afvinken in vragenlijsten van subjectief georiënteerde elementen die toebehoren aan onze innerlijke psychische realiteit. De psychoanalyse geeft een plaats aan het ontregelde en het onregelbare. Het is niet te objectiveren hoe singulier elk geval is, zoals we dit mogen beluisteren in de klinische praktijk van een gespreksruimte. Deze logica wordt gedragen door een psychische structuur die wij als mens minstens van bij de geboorte af vorm geven doorheen onze eerste verhoudingen met een Ander

tijdens de eerste jaren van ons leven. Voor wat de opbouw betreft van de psychische structuur van de subjectiviteit verwijs ik naar Jacques Lacan (1960/2006, p. 671-702). Zo ontstaat van in de kindertijd een (imaginair) beeld dat ons zegt wie wij als subject zijn in de onlosmakelijke verhouding tot de Ander. Er vormt zich daarbij een eigen logica die aan het subject zijn unieke inhoud verschaft en tevens bepalend is voor de psychische structuur: psychose, perversie; of binnen de neurose: dwangneurose of hysterie. De menselijke klachten die verschijnen in de geestelijke gezondheidszorg, waaronder angst, depressiviteit, impulsiviteit, lusteloosheid, vermoeidheid en allerlei lichamelijke fenomenen en problemen onder de noemer van spannings- en stresssymptomen, gelden algemeen als medische problemen. Maar deze zijn daaraan voorbij ook altijd te begrijpen als betekenisvolle symptomen die iets uitdrukken van een vastlopen, een verlies van psychisch evenwicht bij onszelf als subject. In de klacht, te begrijpen als een symptoom, verschijnt er iets van een singuliere logica eigen aan dit welbepaald subject en meer bepaald iets wat binnen deze logica niet meer marcheert.

Op dezelfde manier verschijnt er iets van het falen van de subjectieve logica in de geproduceerde tekeningen en gedichten.

Het doel is om vanuit een psychoanalytisch geïnspireerde ethiek in ons atelier iets van die singuliere logica te laten oprijzen en te bewerken. Iets, dat in de slag van de vrije associatie opspringt en dat iets van het eigene zijn laat zien via een beeld, een woord, een betekenaar. Dit 'laten zien' brengt een ervaring, een dynamiek van subjectieve bevrijding met zich mee. We kunnen waarlijk iets van onszelf, van onze eigen logica tevoorschijn laten komen. In de tekening of in het gedicht zijn wij als subject in onze singulariteit het meest present. Het is een manier om iets te laten horen, iets te laten bewegen van wat ons het meest eigen is en waarin we elk voor zich ook het meest te begrijpen zijn voor wie iets van de mens en zijn problemen wil bevatten. 'Tekenen de liefde', 'tekenen de wind', 'tekenen de kwaadheid', 'tekenen de vriendschap', 'tekenen de ongehoorzaamheid', Wat er dan op het blad verschijnt is iets waarvoor iemand die in de geestelijke gezondheidszorg een Ander consulteert het verdient

om echt ontmoet, beluisterd, erkend en niet beoordeeld te worden. Het is op dat punt dat dit boek een kanteling maakt en meer is dan zomaar een boek met tekeningen en gedichten.

De tekeningen en gedichten zijn ook symbolische uitdrukkingen van de subjectiviteit; van de singuliere logica die men opgebouwd heeft op basis van de eigen ervaringen en lotgevallen doorheen de levensloop. Dit proces van subjectvorming speelt zich, zoals reeds vermeld, minstens af vanaf de geboorte. Zo zal het woord 'liefde' als betekenaar bij elk van ons andere unieke associaties oproepen waarin iets van de eigen geschiedenis gaat doorklinken. De eerste persoon denkt associatief aan een eerste lief en iemand anders kan denken aan hoe haar moeder jarenlang een minnaar had en hoe onveilig het thuis was in het gezin van herkomst. Het is in de articulatie van dat verschil dat iets zich toont van wat ons subjectief oriënteert in de wijze waarop we een beeld vormen van wie wij zijn of moeten zijn voor een ander en wat de onderlinge verhouding, de sociale band met de ander dan wel behelst. Het is in dat materiaal dat in ons spreken doorklinkt,

en door een therapeut dient te worden opgevist, dat wij iets van onszelf duidelijk kunnen maken. Dat laat toe iets te begrijpen van de eigen knopen waar we in vast komen te zitten en van de depressiviteit, de angst, de lusteloosheid of de lichamelijke klacht die zich in die knopen nestelt. Al deze klachten en problemen van mensen zijn niet te reduceren tot loutere ziekteverschijnselen waarvoor iemand zich eventueel laat opnemen in een (psychiatrisch) ziekenhuis. Deze ziektefenomenen in de geestelijke gezondheidszorg wijzen de weg naar een eigen verhaal waarbinnen de klacht singulier als een symptoom begrepen kan worden. Het symptoom is deel van een verhaal dat als een contextualisering van de klacht noodzakelijk is om te begrijpen wat iemand uitspreekt of waar hij of zij onder te lijden heeft. Het symptoom is dan datgene wat iemand onbewust heeft gecreëerd als een compromisoplossing voor iets dat niet meer marcheert binnen de eigen psychische economie. Symptomen in de geestelijke gezondheidszorg zijn er naar medisch model om genezen te worden. Maar in een analytisch model moeten ze in de eerste plaats beluisterd worden. Dit beluisteren dient

lang genoeg te duren in de tijd omdat iemand in een klacht iets probeert mee te delen van een subjectiviteit, een eigen logica.

Het is dat 'mee-delen', dat spreken als een voortschrijdend produceren van betekenaars dat therapie maakt tot een proces waarbinnen verandering een mogelijkheid wordt. Het moment waarop een symptoom zich vormt en iemand ermee consulteert is het moment waarop iemand iets probeert te vertellen, wat een begin van ontmoeting en 'genezing' kan inluiden in de zin van subjectieve bevrijding weg uit de eigen knopen. Deze psychoanalytische benadering van de klacht als symptoom maakt mooi duidelijk hoe een vaak moeilijk psychotherapeutisch proces mikt op de ontmoeting met het subject dat verscholen zit in de aanmeldingsklacht. Op die manier kan het symptoom een proces in gang zetten dat structureel tot verandering kan leiden.

Het is deze subjectiviteit met haar heel eigen logica die zoek is in de doelen rond zorg en kwaliteit op maat zoals deze gemotiveerd worden in de huidige geestelijke gezondheidszorg en in de psychiatrie in

het bijzonder. Er wordt geïn- en geëxcludeerd en gewerkt met objectieve 'evidence based' vooraf uitgezette behandelingsplannen- en termijnen. Deze zijn erop gericht een traject te doorlopen dat gekenmerkt wordt door fasen die onderverdeeld zijn in geconcretiseerde stappen en to do's die herstelbevorderende acties op het oog hebben. Er wordt gepoogd de stappen, fasen en plannen zo strikt mogelijk uit te voeren en tussentijds te evalueren om binnen de voorziene tijd te kunnen afronden in een multidisciplinair overlegd ontslag. Klinkt mooi maar mangelt vaak langs allerlei kanten omdat de achterliggende idee van 'total control practice' een illusie is en blijft. Er wordt daarbij hiërarchisch gemanaged en voortdurend op toegezien welke regels wanneer moeten worden toegepast om als hulpverlening maximaal garant te staan voor een resultaatgerichte 'outcome'. Allerlei interne en externe inspectiemechanismen dienen op hun beurt nog eens de toepassing van zorg- en kwaliteitseisen vanwege de overheid in de sector te screenen op mogelijke anomalieën in de organisatie en de uitvoering van die zorg. Zo lijkt een sluitend en logisch systeem van zorg en

behandeling in een nieuwe managementstijl te zijn geïmplementeerd. Dit systeem drukt zijn stempel op zowat alles wat zich afspeelt tussen het moment van opname en het moment van ontslag. Arnoud Tanghe, psychiater en jaren ambulant werkzaam in praktijk voor Psychotherapie en Biologische Psychiatrie, duidt erop hoe men de laatste decennia aan de geestelijke gezondheidszorg meer aanzien wil geven en meer kennis die op evidence based wetenschap gesteund is. Er was een behoefte aan meer eenheid en duidelijkheid in diagnose en behandeling zoals in de lichamelijke geneeskunde, met als doel het bereiken van een meer veralgemeend weten over de patiënt. Zo dacht men het wetenschappelijk bewijs, de evidentie ook in de psychiatrie gevonden te hebben. Tanghe concludeert op basis van zijn klinische ervaring als psychiater doorheen deze hele evolutie dat het te strak doortrekken van evidentie en richtlijnen en protocollen in de geestelijke gezondheidszorg naar zijn overtuiging veelal contraproductief blijkt te zijn (A. Tanghe, 2016, p. 31). Het meest verontrustende ligt in het feit dat deze

hulpverlening zichzelf weliswaar evalueert, maar bovenal zichzelf niet in vraag stelt. Men verliest daarbij uit het oog dat wij als hulpverlener vooral weinig vat hebben op het verloop van een concrete casus en dat wij heel vaak aan het proberen zijn zonder te weten wat we er kunnen van denken. Arnoud Tanghe merkt op dat de realiteit van de kliniek veel weerbarstiger is dan gesuggereerd wordt en dus miskend wordt in o.a. wetenschappelijke literatuur en vele meta-analyses (A. Tanghe, Ibid., p. 10). Vandaar het belang ook van supervisie waarbij een casus besproken wordt door erover te gaan spreken met een collega. Wat we als therapeut niet horen in het spreken van een analysant wordt op deze wijze deels gerecupereerd. Een goede therapeut weet het níét, waardoor in dit openhouden en dus in het uitblijven van een antwoord het spreken zélf de weg kan worden tot een structurele verandering in de klachten en symptomen. De psychotherapeut beoefent de stiel van het beluisteren. Het is het punt van onderscheid met een hulpverlening die zich veel te vlug overgeeft aan herstelgerichte interventies die juist gaan toedekken wat in het psychotherapeutisch

proces nog moet verschijnen. Hiermee wordt naar mijn mening de mogelijkheid op een verandering niet zozeer over een andere boeg maar eerder structureel overboord gegooid. Het behandelen van mensen en hun problemen is doorgaans complexer dan een behandelplan en een behandeltermijn laten vermoeden. Arnoud Tanghe stelt dat in de klinische praktijk zowel de diagnose als de behandeling doorgaans moeilijk tot stand komen en dit na veel zoeken en falen. De meeste ziekten zijn moeilijker te bevatten dan in een vereenvoudigde diagnose (Tanghe, Ibid., 32). Hij kritiseert dat hoe meer en hoe verfijnder we psychiatrische stoornissen in classificaties onderbrengen, hoe minder ze beantwoorden aan de werkelijkheid van de 'modale patiënt' (Tanghe, Ibid., 33). Al te vaak worden mensen in onze geestelijke hulpverlening vervreemd van hun eigen logica en van het singuliere van hun subjectiviteit. Mensen worden dan als het ware geforceerd om zich in te schrijven als een gemotiveerde patiënt die actief meewerkt en mee nadenkt over de concretisering van wat het traject wordt. Deze hulpverlening werkt volgens een logica die ik wil omschrijven als psychiatrische

pragmatiek, een beweging waar men als patiënt als het ware lid van wordt. De behandeling komt vaak neer op een bijna zakelijke, al te praktische en nuttige beoordeling van een, aantal feitelijkheden die uit de casus worden weerhouden en waarrond een handelend optreden ontstaat. Dit komt dan in de plaats van een behandelen dat als leidmotief vertrekt vanuit de singuliere logica van de patiënt. Hoe meer de mechanistische structuur van een behandelingsplan ernaar streeft om vanuit de nieuw geïmplementeerde managementstijl in de hulpverlening sluitend en dus zonder tekort te zijn, hoe meer de patiënt zich aanpast aan de uitgekende werking waar deze hulpverlening tegenwoordig zo trots op is. Deze aanpassing moet ervoor zorgen dat het behandelingsverloop gestroomlijnd en vlot vooruit beweegt, waarmee de werking vooral haar deskundigheid en professionaliteit lijkt te willen onderstrepen. In deze beweging komt deze hulpverlening vaak niet toe aan de vraag wat de subjectieve logica dan wel inhoudt van iemand die zich heeft aangemeld met een vraag om hulp. Al te vaak wordt de patiënt van het eerste moment af meegenomen in een dwingende logica die deze

psychiatrische pragmatiek van meet af aan dient en tot zijn recht moet laten komen. De meer achterliggende en vaak vage, minder concrete knopen en vragen, die meer georiënteerd zijn op een subjectieve logica, halen in deze gemanagede huisstijl het behandelingsplan doorgaans niet. Het zijn die singuliere elementen die niet zo direct feitelijk te weerhouden of te objectiveren zijn die in een onrechtstreekse beweging via de vrije associatie wel tevoorschijn kunnen komen.

Zo fungeren de tekeningen en gedichten ook: als onrechtstreekse bewegingen die voorbij het voor de hand liggende iets verrassends reveleren van de subjectiviteit. Het zijn deze revelaties die ons als hulpverlener begeistereën en inspireren in ons werk en die een grondvoorwaarde vormen om iets van de vaak complexe symptomen bij mensen te kunnen begrijpen en behandelen. Laat dit boek, zonder te willen veralgemenen, een creatieve, inspirerende en niet mis te verstane oproep zijn aan de geestelijke gezondheidszorg en aan de psychiatrie in het bijzonder. Wil ze begeistereënd en geloofwaardig zijn, dan dient ze zichzelf in vraag

te stellen op een aantal punten die in dit boek door mezelf en enkele andere clinici worden belicht. Ik wil dan ook, aan het einde gekomen van dit ten geleide, niets afdoen van mijn spreken. Het is een vol spreken vanuit de ervaring van de klinische praktijk dat een punt wilt maken over het werk dat ons als psychotherapeut zo nauw aan het hart ligt.

Rest mij het genoeg en enkele mensen te bedanken voor hun bijdrage aan dit bijzondere boek. Vooreerst de mensen van het gezelschap die mij sinds begin vorig jaar elke week opnieuw verrassen met hun expressies waarmee elk iets van de subjectiviteit laat verschijnen; Hilde, Ann, Filip, Danny, Lorenzo, Lukas, Kevin, Rita, Femke, Benny, Danny, Nancy, Els, Jordy, Linda, Daan, Steven, Martin, Cindy, Kimberley, Céline, Vivianne, Patricia, Ingrid en Stefanie. Professor Paul Verhaeghe van de Vakgroep voor Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie aan de universiteit van Gent, voor de inleiding die hij schrijft op het boek. Philippe Van Cauteren, directeur van het Stedelijk Museum voor Actuele Kunsten te Gent, voor zijn commentaar bij de tekeningen in het boek. Mark Adriaensen, vrij gevestigd

psychoanalyticus die een zelfstandige praktijk voert te Gent, voor zijn bijdrage bij de gedichten. Verder wil ik bedanken professor Mattias Desmet van de Vakgroep voor Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie aan de universiteit van Gent, voor zijn suggesties die ik kreeg bij het schrijven van dit ten geleide. Ik wil ook de collega's bedanken die mij inspireren en aansteken in het werk dat wij samen doen, in het bijzonder Marijke Van Renterghem, Sarah Candaele, Freek Delaruelle, Inge De Swaef, Anna Petit-Jean, Inne Cosaert, Mieke Meel en Véronique Declercq. Ik wil graag ook Guido Vanhercke, vriend en dichter sinds jaren, bedanken voor het nalezen van de tekst en de gedichten. Dank ook aan Geert Vandamme voor zijn textuele raadgevingen. Tot slot wil ik met dankbaarheid ook vermelden Frida Bogaerts, seksuologe en psychoanalytisch psychotherapeute en emeritus professor Piet Nys, psychiater-psychotherapeut en seksuoloog, voor de waardevolle supervisies sinds jaren.

Piet Clauwaert
Meulebeke, 7 april 2020

Referenties

- Desmet, M., *Lacan's logic of subjectivity. A walk on the graph of desire*. Ghent, Borgerhoff & Lamberigts nv, 2019, 478.
- Geldhof, A., *De crisis van de psychologie: psychologie, psychoanalyse en wetenschap*. Brussel, Via Lacan, 2018, 153-161.
- Lacan, J., *The subversion of the subject and the dialectic of desire in the Freudian unconscious*. In: *Ecrits: The First Complete Edition in English* (translated with notes by Bruce Fink, in collaboration with H. Fink and R. Grigg). New York and London: W.W. Norton, 671-702.
- Tanghe, A., *Over de psychiatrie als praktijk. Ervaringen, visies, taboes en mythes*. Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2016, 347.

'ER ZIJN VRAGEN DIE KOMEN DIE GEEN ANTWOORD KRIJGEN'

Als mens hebben wij het voordeel én het nadeel zelfbewuste wezens te zijn. Zelfbewust betekent ook verdeeld: ik kan nadenken over mijzelf en de vraag stellen vanwaar ik kom, waar ik naartoe ga, waarom ik doe wat ik doe, wie ik ben, en dat telkens opnieuw in verhouding tot mijn lijf en tot anderen. Zelfbewust nadenken samen met andere zelfbewuste wezens doen we vermoedelijk al vanaf het ontstaan van onze soort.

Het resultaat is een verzameling collectieve antwoorden die vervolgens op zich weer een inspiratiebron en een vertrekpunt kunnen vormen voor een volgende generatie.

Dit is de zogenaamde symbolische orde, het geheel van symbolen, verhalen en overleveringen, vaak ook ietwat vaag samengevat met het woord 'cultuur'.

Wat daarin aanwezig is, biedt vertrekpunten voor onze zoektocht, nooit een eindpunt, want er zijn geen definitieve antwoorden op de vragen waartoe ons zelfbewustzijn ons verplicht.

De uitdagingen blijven wel dezelfde, met dien verstande dat niet alle vragen op hetzelfde moment even belangrijk zijn. Een twintigjarige acht zich onsterfelijk, een vijftigjarige stelt zich vragen over de eindigheid van zijn leven. Een zestienjarige worstelt met zijn of haar driftmatig lijf en moet daar bovenop nog een genderidentiteit ontwikkelen ook. En iedereen botst met autoriteit.

Waarom iedereen vroeg of laat met het gezag botst, heeft alles te maken met het onoplosbare van de existentiële vragen. Aangezien er geen afdoende antwoorden zijn over seksualiteit en gender, over lichamelijke, ziekte en dood, moet elke antwoordpoging steevast geruggensteund worden door een autoriteit. Het is waar omdat Hij/Zij zégt dat het waar is. Zolang alles min of meer vlot verloopt, zijn we bereid een dergelijke garantie aan te nemen. Voorbij een bepaalde grens lukt dat niet langer – welke antwoorden volstaan voor een kind dat sterft, voor een vrouw die misbruikt wordt,

voor een man die in opdracht van een symbolisch 'vaderland' andere mannen moet doden, voor een lijf dat niet hetzelfde is als andere lichamen, voor een geest die niet op dezelfde manier denkt als andere geesten? Op zulke momenten is de kans groot dat we de geloofwaardigheid van de garanderende autoriteit in vraag gaan stellen, waarbij we desgevallend de overstap kunnen maken naar een andere autoriteit. Vandaag is het wetenschap die de dienst uitmaakt: is iets wel wetenschappelijk bewezen, is het écht *evidence-based*? De vroegere versie klonk anders: is dit wel het ware woord van God, van de échte God? Maar zowel bij de huidige als bij de vroegere garantie duikt de twijfel vroeg of laat op. De twee versies tonen de meest bekende antwoord-systemen op onze existentiële vragen: religie en wetenschap, die elk op hun eigen manier kennis naar voren schuiven en precies daardoor geruststelling bieden. Hoe verschillend ze ook zijn, ze delen minstens één gemeenschappelijk kenmerk: wie daar zekerheid wil halen, moet zich onderwerpen aan de autoriteit van het achterliggende symbolisch systeem, het weze een wetenschappelijk, het weze een religieus.

De bonus is dat je deel gaat uitmaken van een groep (wat de overtuigingskracht bevordert), de malus is dat je als individu in de kou blijft staan (de twijfel is nooit helemaal weg).

Dit brengt mij bij het vermoedelijk oudste antwoord-systeem, waar het subjectief-individuele net iets meer ruimte krijgt. Ik heb het over kunst, als verzamelterm voor al die verschillende pogingen om het onvoorstelbare, het niet-uitdrukbare, het nooit beantwoordbare toch maar voor te stellen, uit te drukken en daarmee te beantwoorden.

In mijn bibliotheek heb ik *The Nature of Paleolithic Art* (R.D. Guthrie) staan, een boek met als onderwerp rotstekeningen en beeldjes daterend van 30.000 jaar terug. Sommige tekeningen doen zeer modern aan, anderen dan weer ouderwets – stijlen evolueren, maar dat geldt duidelijk niet voor de inhoud. Wat onze verre voorouders uitbeeldden, is universeel en heeft alles te maken met dezelfde vragen waar ook wij nog van wakker liggen, met seks en dood als constanten. Grappig genoeg zijn veel van de op grotwanden aangebrachte tekeningen vergelijkbaar met ... graffiti, zoals je die in de

jongenstoiletten op een middelbare school vindt, met genitalia als prominent onderwerp. Het belangrijkste verschil met religie en wetenschap is dat kunstvoorstellingen niet 'waar' of 'juist' hoeven te zijn en er bijgevolg ook geen autoriteit nodig is om het waarheidsgehalte te garanderen. Het zijn betekenaars, en dus bestaat er slechts een arbitrair verband tussen hun materieel karakter en wat ze bedoelen te betekenen. Dat geldt trouwens ook voor de symbolen in religie en wetenschap, alleen beseffen we dat nauwelijks en koesteren we de illusie daar te maken hebben met 'echte' waarheden.

Kunst getuigt van een noodzaak om uitbeelding te geven aan wat onvoorstelbaar is, in het verlengde van wat er in onze fantasie en in onze angst leeft. In die betekenis van het woord doen we allemaal aan 'kunst'. Voorstellingen, gekrast, getekend, gehakt, geboetseerd, zijn daarbij de oudste versie, vermoedelijk samen met muziek. Waarom doen we aan kunst, waarom kijken, lezen, beleven we kunst? Omdat zij troost brengt, is het pessimistische antwoord. Een betere verklaring luidt: omdat zij

opluchting en verlichting brengt, catharsis. Het beste antwoord: omdat kunst ons helpt te zijn.

De tekeningen en gedichten in dit boek, verzameld door Piet Clauwaert die er vaak ook de aanzet voor gaf, zijn ontroerend mooi. Ze helpen mensen te zijn, samen met anderen, met minstens één andere. Elke poging om hen te duiden, om er een psychologische, laat staan een psychoanalytische verklaring aan te geven, zou getuigen van een aanmatigend narcisme, een probleem dat ondertussen wereldwijde proporties aanneemt.

*Er liggen hier vragen op ons te wachten die niet
Gesteld worden, zo bijvoorbeeld waar de melkboer
Blijft en elke vraag is een vraag om liefde, probeer maar
Wij weten niet hoe we hier kwamen, hier weg zullen gaan*

(Melodietje)

Opvallend aan de tekeningen en zeker de gedichten in dit boek is hun collectieve ontstaansgeschiedenis – de tekeningen vertrekken bij een opdracht, de gedichten bij een eerste versregel, gegeven door iemand anders, door de Ander. Wat daarna verschijnt

en verdwijnt, is het subject – we zien en lezen flarden, menen net (niet) te begrijpen en kijken ongeweten in spiegels. Het is een niet-aflatende poging om bij die ander te geraken, in de wetenschap dat het nooit helemaal lukt. We monden vooral bij onszelf uit. Wat ik zie, wat ik lees, is slechts een flard van wat de ander bedoeld heeft en zegt meer over mij dan over hem of haar. Waar staat de L voor, en de K bij 'teken de blijdschap' en is die zwarte madam echt wel blij? Waarom verschijnt er een kat bij opdrachten die eerder elkaars tegengestelde zijn (vriendschap, ongehoorzaamheid)? Mijn associaties borduren verder op wat ooit gedacht en getekend werd door iemand die ik niet ken en ook nooit zal kunnen kennen, net zoals het meisje in het 'Gedicht voor meisje': 'ze kan alles zijn' en één ding is zeker: dat ze mij raakt, waardoor ik stiller word. En ja, 'Het is lang wachten op het meisje dat langskomt en dan lacht.' Of 'Wat hij eigenlijk wil is een vrouw ontmoeten, liefst een bloem.' Een vrouw is dan weer 'op zoek naar een winnaar, nog eens een held, een man uit Ledeberg die haar dicht komt zippen.' Elke vraag is een vraag naar liefde.

'Er zijn vragen die komen die geen antwoord krijgen.'
Mooier dan dat kan ik het niet verwoorden.

Paul Verhaeghe

TEKENINGEN

It is no coincidence that phenomena which are considered the ultimate manifestations of humanity, such as poetry and art, but also justice, are flowers that flourish only where one overcomes rationality.

[MATTIAS DESMET, 2019, 17]

BRIEF AAN PIET CLAUWAERT

In 2001 publiceerde de Nederlandse kunstenaar Mark Manders het boekje 'Dictated Drawings'. Het boekje bevat 19 tekeningen in potlood en 8 fotoportretten van kinderen, vermoedelijk de makers van de tekeningen. Het boekje is het resultaat van een samenwerking tussen de kunstenaar en een school in Arnhem. De tekeningen gaan over alles en niets, het enige wat we met zekerheid kunnen zeggen is dat de tekeningen gedichteerd zijn. De kinderen hebben instructies gekregen om een rafelig spoor van lijnen op een blad papier achter te laten. Uit een gesprek met de kunstenaar weet ik dat hij de kinderen opdrachten gegeven heeft om met de ogen toe en met de andere hand dan de schrijfhand te tekenen. Weg van de routine van het afbeelden werden de tekeningen zo grafische figuren van iets wat zich tussen een herkenbare werkelijkheid en het vermoeden van een ik in wording bevindt. Onder de tekeningen in dit boek 'Op zoek naar het subject in de geestelijke gezondheidszorg' ziet men telkens een opdracht, alsof het ook om gedichteerde tekeningen gaat: teken

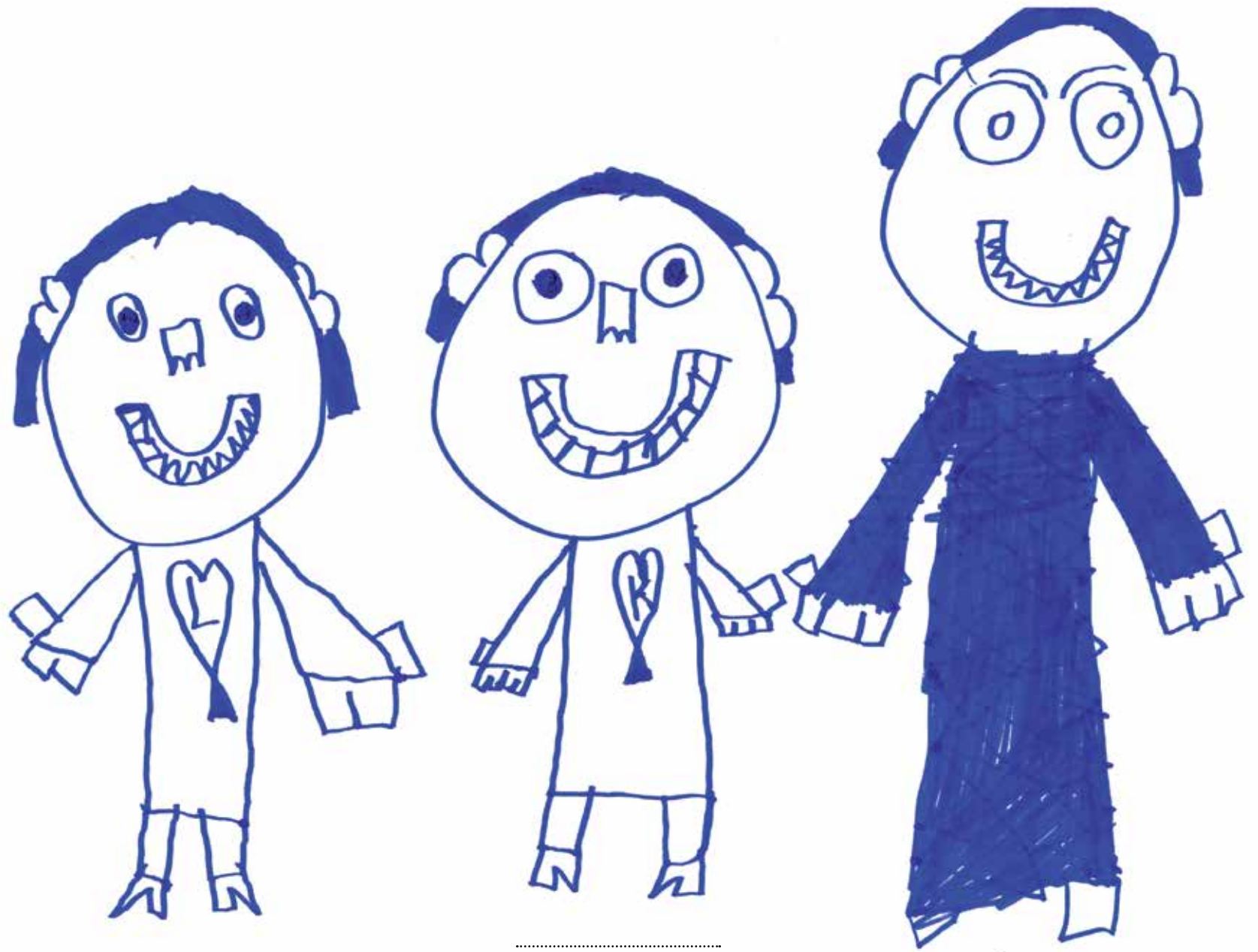
de blijdschap, teken jezelf als kind, teken de nacht, teken de liefde, teken het najaar, teken het verdriet, teken het plezier, teken de wind, teken het geluid, teken de ongehoorzaamheid,... Alle imperatieven om te tekenen zijn als de paaltjes die in de grond geslagen worden om een stuk land af te bakenen, in dit geval een mentaal landschap, een subjectief vloeibaar reliëf. Het gaat onder andere over de waarneming van de omgeving, de waarneming van positieve en negatieve gevoelens, over de waarneming van jezelf. Het is het verloop van een hand over een blad papier dat als telescoop een scherpe kijk op iemands leven geeft. Het resultaat zijn snelle onverwachte herkenbare tekeningen. Zo lijkt het dat de tekeningen met dezelfde snelheid gemaakt zijn als het imperatief om te tekenen is uitgesproken. Laat me er één tekening uitpikken, niet om het boven de andere tekeningen te verheffen, maar om even bij een tekening stil te staan. Ik weet niet wie de tekening gemaakt heeft, ik weet niet hoe jong of oud de maker is, noch weet

ik of het een vrouw of een man betreft. Behalve de context van dit boek weet ik niets over de tekenaar zelf. In een oogopslag zou ik de ongepaste vaststelling kunnen maken dat het wel een tekening van een kind lijkt. Wat zie ik?

Een in roze stift getekend katachtig dier in profiel, de oren elegant gespitst, het aangezicht in kwart draai naar de toeschouwer, breed glimlachend. Het dier staat midden in het lege witte tekenveld. Tekende ongehoorzaamheid lees ik eronder. Met mijn ogen kan ik de beweging van de stift over het witte blad papier reconstrueren. Wat ik moeilijker kan is me verplaatsen in het hoofd van de maker, en misschien hoeft dit ook niet. Maar de tegenstelling tussen de tekening en het gebod interesseert me. De tekening is een portret van iemand, het wordt zijn of haar spiegel. Ongehoorzaamheid uitgedrukt aan de hand van een kat, een andere diersoort, een eigenzinnig solitair huisdier. Het vermogen om met enkele lijnen betekenis te creëren is bijzonder. Elke keer opnieuw wordt ik hier in meegenomen. Elke tekening geeft uitdrukking aan de menselijke hapering, waar het blad papier een veilige zone is om zich onbelemmerd te uiten. Misschien is de tekening als

tekening oninteressant. “Maar haar uitwerking is in overeenstemming met dezelfde hoop en principes die mensen er gedurende duizenden jaren toe brachten om te tekenen. Ze werkt omdat ze van een plaats van vertrek veranderd is in een plaats van aankomst”, zo formuleerde John Berger het in zijn tekst ‘Drawn to That Moment’ uit 1976. En zo kan elke ‘titel’ bij deze tekeningen als een plaats van vertrek worden gezien, vanwaaruit het subject met lijnen een meander van zijn of haar stand van zaken actualiseert. “Mijn tekeningen zijn geen tekeningen maar documenten, je moet er naar kijken en begrijpen wat erin zit”, schreef Antonin Artaud neer in 1946. En dat is misschien ook waar voor de tekeningen in dit boek. Noem het documenten, hulpstukken, getuigenissen, pamfletten, denksporen,... Wat het een tekening laat zijn is het achterlaten van sporen en lijnen met richting en ritme, die een denk- of gevoelswereld zichtbaar maakt. Nooit echt, maar altijd waar,... om het met de titel van een tekening van Antonin Artaud te zeggen.

Philippe Van Cauteren
Gent 1 mei 2020

.....
teken de blijdschap